

Canvis urbans i geopolítics a Sarajevo (1995 – 2015)

Resum tesi doctoral – Jordi Martín i Díaz

En l'àmbit dels estudis urbans Sarajevo no és un cas d'estudi menor degut al seu simbolisme, amb un pes significatiu en la història contemporània continental, així com també per la llarga tradició de diversitat, inicialment religiosa i posteriorment ètnica, i de convivència al llarg de la seva història. Sarajevo és, de fet, un cas peculiar, sinó únic, en el sentit que la coexistència entre les diverses comunitats és una característica intrínseca de la ciutat, havent estat promoguda pels principals governs responsables dels tres períodes de major expansió urbana. Aquesta llarga tradició va rebre una de les seves principals agressions durant el col·lapse de la Iugoslàvia socialista. En el marc d'un procés de territorialització ètnica de Bòsnia i Hercegovina, desenvolupat principalment pels líders polítics serbobosnians conjuntament amb els sèrbies, Sarajevo va acabar sent sotmesa a tres anys i mig de setge que van provocar una profunda transformació de l'ordre social, ètnic, polític i territorial. Després de la signatura dels acords de pau a París el desembre de 1995, coneguts com els Acords de Dayton, que van posar fi a la guerra a Bòsnia, la ciutat va emprendre el període postbèl·lic destruïda, encerclada i dividida, amb una àrea assetjada sota control del Govern de Bòsnia i Hercegovina i els sectors perifèrics, i fins i tot alguns barris centrals, sota domini de les tropes serbobosnianes.

El període postbèl·lic suposava alhora una doble transició del conflicte armat a la pau i del socialisme d'estat al capitalisme, que es va caracteritzar per un increment progressiu de la intervenció de la comunitat internacional, la qual va desplegar una administració internacional postbèl·lica al país. Malgrat que a Sarajevo no es va establir cap missió específica per a la consolidació de la pau, l'Oficina de l'Alt Representant (OAR), a càrrec de la supervisió dels annexos civils dels acords, va jugar un paper rellevant en la supervisió, coordinació i fins i tot execució de diversos processos a nivell urbà durant el període postbèl·lic, en qüestions com la gestió del sòl, la transició econòmica o la reconstrucció de la diversitat ètnica. Aquestes polítiques van tenir lloc essencialment durant el període 1995 – 2003, que a nivell urbà es considera com el de màxima intervenció internacional gràcies, en bona mesura, al fet que l'Alt Representant es convertís el desembre de 1997 en l'autoritat final al país després que la comunitat internacional li assignés autoritat legislativa i executiva per tal d'avançar en la

implementació dels acords de pau, sovint obstruïts per part dels principals partits nacionalistes.

Així doncs, en aquest context de doble transició i de marcada intervenció internacional durant el període postbèl·lic, aquesta tesi doctoral té com a objectiu analitzar tant el paper de l'Oficina de l'Alt Representant en la transformació urbana de la capital bosniana durant el període de màxima intervenció internacional com l'impacte de les seves polítiques en l'actual configuració ètnica i espacial de Sarajevo.

Si es té en compte el període posterior a la guerra, als darrers anys han estat diverses les publicacions que s'han centrat en alguns elements de la profunda transformació urbana de Sarajevo (per exemple Aquilué i Roca 2016; Armakolas 2007; Bassi 2013; Bollens 2001, 2007; Borelli 2012; Carreras i Moreno 2007; Markowitz 2010; Robinson et . al., 2001; Steffanson 2007; Zuljic et al. 2015). Fins ara, però, no hi ha hagut publicacions que hagi abordat dues qüestions cabdals en la transformació de la ciutat; com són el paper de la comunitat internacional en els múltiples canvis urbans i la particular transformació postsocialista de la ciutat, fruit de produir-se en un context postbèl·lic i amb la inserció d'organismes internacionals en la governança del país. Per tant, aquesta tesi pretén contribuir en aquestes dos àmbits inexplorats encara científicament. És important remarcar que ambdós àmbits estan intrínsecament relacionats ja que fou la comunitat internacional la força principal en la transició econòmica, recorrent a l'OAR per a la imposició de la legislació o la dimissió de les autoritats que obstruïen la creació d'una economia de mercat.

La tesi ha desenvolupat una metodologia essencialment qualitativa. Se centra en els processos i no tant en els resultats, inclou diverses fonts d'informació, ha combinat l'anàlisi inductiu i el deductiu i, també, ha comptat amb la meua presència en l'àmbit d'estudi, totes elles característiques d'un recerca qualitativa. He utilitzat diverses tècniques (observació directa, observació participant, entrevistes, treball d'arxiu, etc.) així com proves empíriques per augmentar la validesa interna i externa de l'estudi, enriquint l'anàlisi i minimitzar-ne les potencials limitacions. Aquest disseny respon a l'enfocament holístic de la recerca i a l'elevada complexitat de les anàlisis realitzades, a causa de la naturalesa no lineal i multidimensional de la transformació urbana de Sarajevo durant el període postbèl·lic. Al llarg de la tesi s'identifica, descriu, examina i interpreta les múltiples i a vegades antagoniques relacions existents entre els processos,

actors, estratègies, esdeveniments i polítiques que han tingut lloc a Sarajevo durant el període d'estudi (1995 – 2015). Dues qüestions a destacar finalment de la metodologia són la definició dels principals esdeveniments durant el període 1995 – 2003 per analitzar el paper l'OAR en la transformació postbèlica i postsocialista de Sarajevo, estructurats en 5 àmbits: el territorial, la governança, l'economia i les estructures ètniques i espacials. En segon lloc, i després d'una aproximació inductiva per tal d'identificar les principals transformacions i agents involucrats, la tesi ha seguit un enfocament deductiu a partir de tres hipòtesis que estan directament relacionades amb l'objectiu de la recerca:

- Hipòtesi 1: la comunitat internacional no va preveure la reconstrucció de la diversitat ètnica a Sarajevo després de la guerra així que l'adopció de la Declaració de Sarajevo al febrer de 1998, que tenia com a objectiu convertir la ciutat en un model de coexistència i tolerància per a la resta del país, va tenir una naturalesa reactiva i se centrava fonamentalment en la recuperació dels habitatges per part de les persones desplaçades en lloc d'abordar la creació de condicions adequades per al seu retorn.
- Hipòtesi 2: el ràpid procés de liberalització política i econòmica, promogut o fins i tot imposat a nivell internacional, va consolidar els règims etnocràtics locals i no va contribuir ni a despolititzar l'economia ni a crear un creixement econòmic sostingut.
- Hipòtesi 3: l'impacte de l'OAR en la transformació urbana de Sarajevo va ser molt inferior qualitativament a l'àmplia intervenció desenvolupada, sent significatiu quant a la producció postsocialista de l'espai urbà però sense haver contribuït en la reconstrucció de la llarga tradició de diversitat ètnica i coexistència de la ciutat.

Abordant la transformació de la ciutat des de la perspectiva de la intervenció internacional, en el primer capítol també es tracta conceptual i teòricament les qüestions que permetran analitzar tant la intervenció de l'OAR com l'impacte en la configuració espacial i ètnica. En primer lloc, s'analitza les ciutats socialistes i postsocialistes per tal d'emmarcar les posteriors anàlisis sobre la seva transformació espacial i funcional. Es considera que les ciutats socialistes tenen estructures socials i espacials específiques a causa de les diferències sistèmiques del socialisme d'estat, que inexorablement afecta el tipus de desenvolupament urbà. En segon lloc, es defineix la territorialització ètnica com el procés en el qual s'utilitzen diverses pràctiques per produir i reproduir la fusió de territorialitat amb reivindicacions ètniques. Es presenta també les seves implicacions

a nivell social així com els règims etnocràtics, els quals impedeixen la inclusió real i significativa de les minories ètniques degut al projecte exclusiu d'expansió, etnitització i control tant del territori com de les estructures de poder. Tot això permet emmarcar la divisió de l'àrea de Sarajevo (produïda durant la guerra i consolidada als acords de pau) entre les ciutats de Sarajevo i Sarajevo Oriental (de majoria serbobosniana), la qual és fonamental per entendre els canvis en la composició ètnica de la ciutat. Finalment, en el marc de la intervenció de l'OAR, s'explora la construcció de la pau liberal així com els riscos de la liberalització política i econòmica en contextos postbèl·lics, els quals acostumen a tenir dèficits institucionals significatius. També s'analitza la intervenció internacional postbèl·lica des del final de la Guerra Freda, marcat pel desenvolupament d'administracions internacionals que sobrepassen les funcions tradicionals de les missions de consolidació de la pau.

En el segon capítol s'analitza la destrucció i la divisió de Sarajevo amb l'objectiu de presentar la profunda transformació que es va produir a la ciutat des de principis de 1990 i fins a la signatura dels acords de pau. En primer lloc es presenta l'evolució històrica de Sarajevo tant pel que fa a l'especificitat quant a la diversitat religiosa i a la coexistència, així com en relació als diferents períodes d'urbanització, amb una atenció especial al període socialista ja que fou quan la ciutat va experimentar la seva major expansió. Tot seguit, i en el context de desintegració de Iugoslàvia, s'analitza l'aparició dels partits nacionalistes representant els tres principals grups ètnics de Bòsnia i Hercegovina: els bosníacs o bosnians musulmans, els serbobosnians (cristians ortodoxos) i els bosni-croats (catòlics). Després de les primeres eleccions celebrades al novembre de 1990, l'SDS (el principal partit representant els serbobosnians) va començar a desenvolupar una política territorialització per dividir ètnicament tant el conjunt de Bòsnia com Sarajevo.

Aquesta política, i a les portes del reconeixement de la independència de Bòsnia i Hercegovina per part dels principals potències occidentals, va desencadenar el setge de Sarajevo, el qual fou consolidat després dels intents fallits militarment de dividir la ciutat. Posteriorment s'analitza el paper de l'SDA (el partit dels bosníacs) durant el setge i el de la comunitat internacional, la quals va convertir-se en còmplice del setge per desenvolupar-hi únicament una missió humanitària. Havent ocupat l'exèrcit serbobosnià algunes àrees centrals i perifèriques de la ciutat durant el setge, Sarajevo va ser finalment dividida als afores de les àrees urbanes centrals entre les dues entitats

ètniques en què va quedar dividida Bòsnia i Hercegovina: la Federació de Bòsnia i Hercegovina i la Republika Srpska. Finalment, s'analitza també la funció de les institucions internacionals en la implementació dels acords de pau per tal d'emmarcar l'autoritat i els objectius de l'Oficina de l'Alt Representant dins de la missió de consolidació de la pau.

En el tercer capítol s'aborda la consolidació després de la guerra d'una àrea de Sarajevo territorialitzada ètnicament. Amb la signatura de l'acord de pau, la divisió de la zona urbana de Sarajevo entre la Federació de BiH i la República Srpska va modificar significativament la línia del setge al traçar la divisòria entre entitats just als afores de la ciutat, posant fi a l'objectiu dels líders de l'SDS de dividir ètnicament el nucli urbà de Sarajevo. En primer lloc, s'analitza el traspàs d'autoritat dels cinc districtes controlats pels serbis durant el setge i que es van reunificar a la ciutat de Sarajevo, donant lloc a un èxode massiu de serbobosnians. Aquest no va ser l'únic episodi durant la postguerra que a la pràctica suposava la consolidació de la divisió ètnica. Tant l'SDA com l'SDS van continuar actuant per consolidar el seu poder i aquesta divisió entre Sarajevo (majoritàriament bosníaca al final de la guerra) i Sarajevo Oriental (quasi exclusivament serbobosniana quant a la composició de la població després de la neteja ètnica practicada durant la guerra). Així, l'SDA va treballar per consolidar una població bosníaca a la ciutat i per assegurar-se el control exclusiu de les institucions. D'altra banda, i per compensar la pèrdua dels districtes per part dels serbobosnis, l'SDS va desenvolupar un projecte per urbanitzar els municipis eminentment rurals de Sarajevo Oriental, aleshores anomenada Sarajevo Sèrbia. L'OAR va respondre a aquestes pràctiques etnocràtiques intervenint tant en el restabliment d'institucions multiètniques a Sarajevo com en la distribució de sòl de propietat social per a nous projectes, que tenia com a objectiu consolidar les majories ètniques.

En el quart capítol s'analitza l'estratègia adoptada per la comunitat internacional per a la reconstrucció de la diversitat ètnica de Sarajevo, en què l'OAR jugà un paper fonamental després de l'apoderament de l'Alt Representant. En primer lloc, es fa una anàlisi de l'evolució de la implementació de l'Annex VII, que recollia el dret de tota persona desplaçada degut al conflicte a recuperar l'habitatge d'abans de la guerra i, de manera significativa, a la seva reintegració harmoniosa. Prioritzant les qüestions militars i de seguretat, la comunitat internacional va ignorar i fins i tot incomplir el dret de les minories ètniques a retornar durant el primer any i mig de postguerra. Posteriorment,

L'apoderament de l'Alt Representant al desembre de 1997 va culminar la creixent atenció internacional en els annexos civils de l'acord de pau i en la promoció del retorn de les minories. Una conseqüència directa va ser l'adopció a iniciativa de l'OAR de la Declaració de Sarajevo, una estratègia adoptada per part de la comunitat internacional amb l'objectiu de refer la diversitat ètnica intrínseca de Sarajevo. Finalment, l'anàlisi de la implementació de la Declaració de Sarajevo revela tant les pràctiques obstruccionistes de l'SDA així com les limitacions de la pròpia estratègia internacional que, malgrat tenir un caràcter multidimensional, no va ser capaç de convertir la recuperació de l'habitatge en retorns significatius, sobretot en el cas dels sarajevites serbis que havien marxat.

En el cinquè capítol s'analitzen les polítiques de liberalització política i econòmica dutes a terme per la comunitat internacional en el marc de la consolidació de la pau liberal. S'analitza, en primer lloc, la intervenció en l'arena estrictament política, centrant-se en la celebració de les primeres eleccions després de la guerra que van resultar contraproductes degut a la consolidació dels partits nacionalistes. Aquests, especialment en el casos de l'SDS i de l'HDZ, van obstruir posteriorment la implementació dels acords de pau i el procés de creació de les institucions estatals. Per tal de superar aquestes resistències, la intervenció internacional es va centrar en intentar disminuir el poder dels partits nacionalistes afavorint aquelles opcions que es mostraven menys hostils a col·laborar amb la comunitat internacional. A nivell econòmic, les institucions internacionals van imposar una transició neoliberal tot i el risc de desestabilització en el procés de consolidació de la pau. Analitzant el procés de liberalització econòmica i el de privatització tant a Bòsnia com a Sarajevo, s'observa com la política econòmica imposada a través de l'autoritat legislativa de l'OAR sense consens amb les autoritats locals i amb manca d'institucions neutres, no va donar lloc a un creixement econòmic sostenible alhora que resultava amb una manipulació significativa del procés per part dels partits governants.

Com s'ha comentat inicialment, aquesta tesi analitza el paper de l'OAR en la transformació urbana de Sarajevo, vist en les accions proactives o reactives desenvolupades en els capítols anteriors. També analitza com aquesta intervenció ha acabat afectant en les actuals estructures ètniques i espacials de la ciutat. Per tant, en el sisè capítol s'avalua aquest impacte tant en l'espai com en la dimensió ètnica. En primer lloc, se centra en la reestructuració urbana postsocialista que ha tingut lloc a la ciutat,

abordant tant el procés de reconstrucció com la intervenció paral·lela de l'OAR per a liberalitzar el mercat immobiliari. L'impacte de la liberalització s'aprecia en l'anàlisi de la transformació espacial urbana de Sarajevo quant al desenvolupament de nous projectes urbanístics a les àrees centrals de la ciutat i d'un procés de suburbanització molt més marcat que el que es produïa en l'expansió durant la Iugoslàvia socialista, tractant-se d'una de les especificitats de la urbanització socialista. A la segona meitat del capítol s'aborda l'evolució de la divisió política i territorial entre Sarajevo i Sarajevo Oriental, que no ha patit canvis significatius, i de la mobilitat entre ambdues ciutats. Cal destacar l'augment de mobilitat produït als darrers anys, especialment en el cas dels sarajevites serbis que ara viuen a la Sarajevo Oriental i que és degut a la limitada urbanització de la ciutat de clara majoria serbobosniana i a la dependència funcional amb Sarajevo. Aquest augment de mobilitat, però, en cap cas ha alterat la naturalesa de la divisió com s'ha observat en les anàlisis sobre les visions de la divisió o la convivència interètnica, la qual continua substancialment per sota els nivells anteriors a la guerra tant quantitativament com qualitativa.

Quant a les conclusions, que consideren els respectius capítols com la seva relació amb les tres hipòtesis formulades per a aquesta tesi, l'avaluació de l'evolució urbana revela com Sarajevo va experimentar una forta expansió urbana durant la Iugoslàvia socialista, adquirint així atributs particulars de les ciutats socialistes. La ciutat, però, és especial en el sentit que la diversitat religiosa humana, la tolerància i la convivència, són característiques intrínseques des de la seva fundació al segle XV per les autoritats otomanes.

Durant el col·lapse de Iugoslàvia, entre finals de 1980 i principis de 1990, una aliança entre els agents polítics de repúbliques veïnes i els partits polítics locals va florir tot qüestionant-se els fonaments de la diversitat ètnica de la ciutat i del conjunt de Bòsnia. Aquesta aliança fou activa i assertiva en el cas dels dirigents dels serbis de Bòsnia i de Sèrbia, després de la formació del partit SDS a Bòsnia i Hercegovina el 1990. Una política molt clara de dividir Bòsnia ètnicament si aquesta no romanía en un Iugoslàvia recentralitzada sota domini serbi. Aquesta divisió afectava també Sarajevo, la qual esdevenia un dels sis objectius estratègics a assolir militarment definits per l'Assemblea dels serbis de Bòsnia al maig de l'any 1992, mes i mig més tard de l'inici de la guerra.

Durant el setge de Sarajevo, la ciutat va sofrir una profunda transformació social i ètnica com a resultat d'una pèrdua progressiva de la diversitat ètnica amb la sortida de Sarajevo a partir de totes les ètnies i l'arribada de bosníacs expulsats d'altres zones de Bòsnia. Alhora, en el context d'aïllament diplomàtic i degut a la duresa de la guerra, els líders de l'SDA va abandonar durant el 1993 el principi fonamental de la integritat territorial de Bòsnia i Hercegovina i va acceptar la seva partició ètnica del país, adoptant una política de construcció d'un règim etnocràtic que es va convertir progressivament els territoris sota el seu control en entitats bosníaques. Enmig d'una gran pressió internacional, se signen els acords de pau de Dayton on l'àrea urbana de Sarajevo fou dividida entre la Federació de Bòsnia i Hercegovina i la República Srpska. En absència de qualsevol estatut específic per a la ciutat, la comunitat internacional no van preveure inicialment una reconstrucció de la diversitat ètnica a Sarajevo com s'ha vist en els capítols tres i quatre que se centren, respectivament, en la consolidació d'una àrea urbana etnoterritorialitzada després de la guerra i en l'estratègia internacional per a la reconstrucció de la diversitat ètnica a Sarajevo adoptada l'any 1998.

La transferència de l'autoritat dels districtes de Sarajevo sota control de les tropes serbobosnianes durant el setge fou abordat per l'OAR com una prioritat per tal de mantenir diversitat ètnica a la ciutat. No obstant això, aquesta aposta no reflectia un consens internacional. A més a més, la transferència d'autoritat d'aquests districtes també va revelar dos elements clau que impedièen en bona mesura mantenir i refer la diversitat ètnica a Sarajevo després de la guerra. En primer lloc, la decisió de dividir Sarajevo als afores de les àrees centrals no va ser presa pel líders serbobosnians ni comptava amb el seu consentiment, fet que va resultar en una estratègia de l'SDS per al real·lotjament dels habitants dels districtes a territori de la República Srpska. En segon lloc, la divisió etnoterritorial de l'àrea de Sarajevo soscavava fonamentalment la possibilitat que un nombre significatiu de serbobosnians romanguessin després de la guerra a la ciutat com a minories ètniques. Així, mentre que els acords de pau havien aconseguit silenciar les armes, aquests no havien resolt aquelles forces que de manera més o menys oberta i activa treballaven en la partició ètnica del país i de la seva capital.

Efectivament, tal i com s'observa en la resta d'anàlisis realitzades en el tercer capítol, els dos principals partits nacionalistes de l'àrea de Sarajevo, l'SDA i l'SDS van recórrer a diverses pràctiques etnocràtiques per tal de consolidar etnoterritorialitats homogènies, tant ètnica i políticament, a la zona de Sarajevo. L'OAR va intervenir de forma reactiva

a aquestes pràctiques però, en línies generals, amb un impacte molt limitat. Tot i que l'apoderament de l'OAR l'havia convertit en l'autoritat final a Bòsnia, aquests resultats limitats s'expliquen pel fet que tant l'eficàcia dels poders com de les polítiques implementades depenien, fonamentalment, de la voluntat de les autoritats locals, les quals podien obstruir de diverses maneres o simplement ignorar la legislació promulgada per l'Alt Representant. Aquesta confrontació dels partits nacionalistes a les polítiques internacionals, sovint desenvolupades sense consens amb els principals actors locals, va contribuir de manera significativa, però no exclusiva, a un impacte limitat en línies generals de la majoria d'iniciatives endegades per l'OAR i que han estat analitzades durant la recerca.

Aquests limitats resultats assolits per la comunitat internacional en varis camps dels annexos civils de l'acord de pau, també després de l'apoderament de l'Alt Representant, es van repetir de nou en el camp del retorn de les persones desplaçades que havien esdevingut minories ètniques després de la divisió del país. Si bé la diversitat de Sarajevo i l'esperit de resistència de la ciutat durant el setge havien estat elogiats internacionalment durant tota la guerra, no va ser fins a l'apoderament de l'Alt Representant quan una estratègia per a la reconstrucció de la diversitat ètnica tan característica de la capital de Bòsnia va ser adoptada. La Declaració de Sarajevo fou una estratègia multidimensional que a través de la intervenció en l'ocupació, l'educació, la seguretat i l'habitatge, pretenia crear les condicions per al retorn de la població desplaçada.

El paper de l'OAR va ser crucial per erosionar de manera progressiva l'obstrucció generalitzada durant el procés de recuperació de l'habitatge per part de les persones desplaçades degut a la guerra. Però, aquesta estratègia dissenyada internacionalment per tal de refer la diversitat ètnica de Sarajevo tenia greus deficiències en el disseny i en la implementació, tenint en compte l'enorme repte de generar retorns de les minories ètniques després de la guerra i en un país dividit ètnicament. Les conclusions assolides de les anàlisis realitzades al llarg dels capítols tres i quatre, presentades de manera molt breu en aquest resum, han permès validar la primera hipòtesi formulada, *en la qual la reconstrucció de la diversitat ètnica a Sarajevo no va ser prevista inicialment per la comunitat internacional i l'adopció de la Declaració de Sarajevo al febrer de 1998, dirigida a fer de la ciutat un model de coexistència i tolerància per a la resta del país, tenia una naturalesa reactiva i que se centrava fonamentalment en la recuperació de*

l'habitatge en lloc d'abordar la creació de les condicions adequades per al retorn dels desplaçats.

La insuficient o fins i tot inapropiada intervenció internacional en la creació de les condicions adequades per al retorn de les minories ètniques, especialment en el camp econòmic, s'observa també de manera significativa en el cinquè capítol, que tracta la liberalització política i econòmica, dos elements fonamentals de la pau liberal desenvolupada per l'administració internacional establerta a Bòsnia després de la guerra. Tot i els riscos d'aplicar processos de liberalització com a estratègia de desenvolupament en contextos postbèl·lics sense anticipar-ne o limitar-ne els efectes desestabilitzadors, les reformes econòmiques i polítiques van ser proposades o imposades per les organitzacions internacionals amb poca o nul·la consideració del context local, com es veu especialment en les primeres eleccions de la postguerra i el procés de liberalització econòmica.

Malgrat la importància per a l'aplicació dels acords de pau, ja que en depenia la creació de les institucions estatals, la intervenció internacional abans de les primeres eleccions va ser qüestionable i no va contribuir a facilitar els esforços posteriors de consolidació de la pau. Basat en la política interna, els EEUU van pressionar l'OSCE per validar les eleccions dins del termini establert en l'acord de pau, amb independència de les condicions existents. A més a més, l'absència de mesures que fomentessin la moderació entre els partits nacionalistes o que simplement controlessin el discurs de l'odi, van contribuir a una victòria aclaparadora dels tres principals partits nacionalistes dominants al país i en la subseqüent obstaculització de la creació de les institucions comunes per part dels representants serbobosnians i dels bosni-croats.

Per tal de superar l'obstruccionisme posterior resultant de la victòria dels partits nacionalistes més proclius a obstruir la implementació dels acords de pau, la comunitat internacional va promoure sobretot a la República Srpska els candidats que van mostrar una major disposició a cooperar. Paral·lelament, l'OAR i l'OSCE van preparar un sistema electoral amb l'objectiu d'afavorir els candidats moderats en detriment dels partits nacionalistes. Una de les mesures adoptades tenia com a objectiu fomentar la cooperació interètnica i, en conseqüència, la moderació dels partits. No obstant això, les eleccions no van produir resultats positius esperats degut, paradoxalment, al fet d'haver

dividit Bòsnia en dues entitats ètnicament homogènies o amb una marcada pèrdua de diversitat ètnica, fet que posava de relleu els límits de la comunitat internacional a intervenir en el sistema electoral amb les estructures polítiques i ètniques heretades dels acords de pau. No obstant això, i tot i els riscos de la liberalització política i els efectes contraproductius de les primeres eleccions per a la implementació dels acords de pau, el procés de democratització va contribuir progressivament a disminuir l'hegemonia dels partits nacionalistes i de les respectives estructures de poder, gràcies a l'actuació directa o indirecte de l'Alt Representant a través d'acomiadaments, sancions financeres i la promulgació de nombroses reformes, incloent-hi el procés de liberalització econòmica.

En el camp econòmic, la comunitat internacional va imposar una transició econòmica neoliberal que va ser especialment inapropiada en un país ètnicament dividit i sortint de la guerra. En realitat, no va generar un creixement econòmic sostingut durant el període de major intervenció internacional. D'aquesta manera, a finals de 2002, i després de dotzenes de lleis promulgades per l'OAR, la situació econòmica era ben complicada amb una alta taxa d'atur, la persistència de la pobresa i l'absència d'inversions. La privatització, pedra angular de l'estratègia neoliberal, il·lustra perfectament els resultats contraproductius d'una ràpida liberalització econòmica sense les institucions apropiades i, alhora, la lluita de poder entre els actors locals i internacionals. Afavorit pel control de les institucions, els règims etnocràtics locals van manipular el procés de privatització en benefici propi com queda demostrat a Sarajevo en els casos del Sarajka i dels hotels Holiday Inn i Marsal, analitzats al final del cinquè capítol.

Les anàlisis realitzades sobre la liberalització política i econòmica implementada en el marc de la construcció de la pau liberal, mostren uns resultats desiguals i, en alguns casos, fins i tot contraproductius. En línies generals, però, les hegemonies dels règims etnocràtics locals es van anar erosionant progressivament. Clarament, la ràpida liberalització amb marcs jurídics limitats i absència d'institucionals sòlides no va contribuir a la consecució dels objectius de despolititzar l'economia i de generar un creixement econòmic sostenible després de la guerra. Amb aquests resultats limitats en el camp econòmic i l'erosió progressiva de les etnocràcies a causa de la pròpia liberalització, la segona hipòtesi elaborada només és validada parcialment en relació amb el desenvolupament econòmic, la qual afirma que *el ràpid procés de liberalització política i econòmica, promogut o fins i tot imposat a nivell internacional, va consolidar*

els règims etnocràtics locals i no va contribuir a despolititzar l'economia i crear un creixement econòmic sostingut.

Finalment, en el capítol sis, la decisió d'aprovar l'estratègia de desenvolupament del Cantó de Sarajevo fins a l'any 2015, és a dir, el pla estratègic, definia un desenvolupament urbà de la ciutat en línia amb la transició cap a una economia de mercat, il·lustrant també el canvi de paradigma en la planificació urbana després de la caiguda de socialisme d'estat. A la pràctica, però, la lògica de la transició econòmica a Bòsnia, en la qual els partits nacionalistes obstruïen el procés de liberalització per mantenir l'hegemonia política i econòmica en els respectius territoris, va provocar que fos l'administració internacional establerta al país la que dugués a terme les reformes estructurals per a la participació dels inversors privats i estrangers en el mercat immobiliari.

Així, i després d'haver-se centrat en el control de la distribució de sòl que frenaven el retorn dels desplaçats (analitzat en el tercer capítol), l'Alt Representant finalment va promulgar al maig de 2003 la Llei del Sòl Urbanitzable que suposava un avenç significatiu en la liberalització del mercat immobiliari i en la privatització del sòl urbà. La llei, juntament amb d'altres reformes econòmiques, va tenir un impacte notable en la reestructuració espacial de les àrees urbanes centrals de Sarajevo, reflectint la reestructuració de la seva economia urbana d'un sistema industrial gestionat per l'Estat a una economia de serveis. Des de llavors, les àrees centrals urbanes han patit una transformació espacial significativa que ha suposat una progressiva densificació de les àrees centrals urbanes i un augment de la diversitat funcional i morfològica tan característic d'altres ciutats postsocialistes. Predominantment, els nous grans projectes urbans són desenvolupaments comercials i terciaris, reduint les deficiències quantitatives i qualitatives en la prestació de serveis que, en general, existien a les ciutats socialistes causades per la reorientació dels recursos de consum personal i col·lectiu cap al desenvolupament industrial.

No obstant això, com en d'altres àrees de la liberalització econòmica promoguda o imposada pels actors internacionals, la construcció de grans projectes urbans no tindria lloc aparentment en un mercat plenament liberalitzat degut al control polític exercit per les elits polítiques i les autoritats municipals. Això és, de fet, una característica de les

ciutats postsocialistes en països on el poder polític ha jugat o segueix exercint un paper dominant en la llarga transició econòmica.

El que és evident és que Sarajevo ha experimentat una transformació funcional i morfològica en línia amb les altres ciutats postsocialistes, encara que més lenta a causa de: (1) la guerra; (2) limitada inversió de capital durant els primers anys de la postguerra, essencialment dirigit cap a la reconstrucció; i (3) la lenta liberalització del mercat immobiliari. No obstant això, l'especificitat de Sarajevo com a ciutat postsocialista no rau simplement en una reestructuració espacial urbana que en comparació amb d'altres ciutats postsocialistes es va produir una dècada més tard. Més aviat, rau en el fet que la reestructuració espacial urbana combina naturalesa econòmica i etnocràtica, tal i com s'observa en la construcció d'habitatges als vessants o en el més recent desenvolupats de barris privats.

D'una banda, les construccions en els vessants i la suburbanització s'inicia a finals dels anys 1990 a causa de la pressió dels desplaçats interns que no podien o no volien tornar a les llars d'abans de la guerra després d'haver estat expulsats. La pressió internacional per permetre la recuperació de l'habitatge sense abordar la divisió ètnica del país i amb l'absència d'alternatives a causa del quasi desmantellament de la política pública d'habitatge va forçar milers de persones a l'auto-construcció d'habitatges. Una altra manifestació que reforça el procés de suburbanització i el caràcter econòmic i etnocràtic de la reestructuració espacial de Sarajevo és el recent desenvolupament de comunitats privades. Mostren de manera eloqüent l'augment de la segregació socioespacial a la ciutat, la integració en els fluxos econòmics mundials i, també, la fusió d'aquests capitals globals i les ideologies polítiques locals en una àrea de Sarajevo dividida ètnicament i política. Malgrat la manca d'evidències concloents, aquests projectes haurien estat desenvolupats principalment per inversors estrangers del Golf Pèrsic enmig d'una estratègia de promoció d'aquest tipus d'inversions en l'àrea de Sarajevo iniciada pel BBI banc que reuneix en les seves estructures a les principals elits bosníaques, tant polítiques com religioses.

Finalment, i pel que fa a la divisió ètnica de Sarajevo, un element crucial per entendre el baix nombre de retorns de les minories, tal com s'ha presentat anteriorment en el quart capítol, fou la divisió de l'àrea de Sarajevo entre ambdues entitats. La urbanització posterior de Sarajevo Oriental, amb un caràcter eminentment semirural, tot i ser limitada

ha reforçat la divisió ètnica de la zona de Sarajevo més enllà de les dimensions polítiques i territorials. No obstant això, la insuficient urbanització de Sarajevo Oriental fa que la ciutat encara sigui en bona mesura funcionalment dependent de Sarajevo. Tal dependència ha afavorit un increment progressiu de la mobilitat per part dels serbobosnians que van marxar de Sarajevo a Sarajevo Oriental, a l'altra banda del límit que separa ambdues entitats.

Malgrat que aquest progressiu increment de la mobilitat durant el període postbèl·lic, les anàlisis sobre les visions de la divisió confirmen que aquestes pràctiques espacials entre entitats a l'àrea de Sarajevo no ha alterat en absolut la naturalesa etnocrítica de la divisió entre Sarajevo i Sarajevo Oriental, perseguida des de 1990 per la direcció de l'SDS. Fins i tot en aquells casos en què els serbobosnians que havien crescut a Sarajevo han recuperat i lloat la socialització interètnica quotidiana a la ciutat, comuna en contextos professionals, no s'ha produït cap alteració significativa de la percepció relativa a la divisió. De fet, s'ha identificat una clara dicotomia entre visitar Sarajevo i viure-hi per part dels serbobosnians que van marxar de Sarajevo. Tal distinció posa de relleu el poder de la territorialització ètnica i de les pràctiques de nacionalització d'aquests espais, afectant clarament les identitats i els sensacions de seguretat fins i tot entre aquells ex-sarajevites que mostren nostàlgia per la seva antiga ciutat.

Per tant, les anàlisis de les transformacions espacials, tant en relació als grans nous projectes urbans desenvolupats a les àrees centrals de la ciutat com pel que fa al procés de suburbanització, revelen el nou ordre socioeconòmic en el qual l'OAR ha participat de manera significativa. D'altra banda, s'ha produït una consolidació de la divisió ètnica a l'àrea de Sarajevo observat tant en la manca de retorns malgrat recuperar l'habitatge per part de les minories ètniques com en la prevalença de les visions sobre la divisió entre Sarajevo i Sarajevo Oriental, inalterables tot i l'augment de la mobilitat a través del límit administratiu que separa ambdues entitats. Tot això, juntament amb el fet que les relacions interètniques estan molt per sota dels nivells anteriors a la guerra, tant quantitativament com qualitativament, permet validar la tercera hipòtesi d'aquesta tesi que afirma que *l'impacte de l'OAR en la transformació urbana de Sarajevo va ser molt inferior qualitativament a l'àmplia intervenció desenvolupada, sent significatiu quant a la producció postsocialista de l'espai urbà però sense haver contribuït en la reconstrucció de la llarga tradició de diversitat ètnica i coexistència de la ciutat de Sarajevo.*

REFERÈNCIES

- Aquilué, I. and Roca, E. (2016). Urban planning after the Bosnian War: The division of regional territory in Sarajevo. *Cities*, 58, 152–163.
- Armakolas, I. (2006) Sarajevo No More? Identity and the Experience of Place among Bosnian Serb Sarajevans in RS, in: Bougarel, Helms and Duijzings (eds) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, Aldershot: Ashgate, 79–99
- Bassi, E. (2013) Sarajevo: Divided or redoubled? Regulations, representations and practices across the boundary. (PhD diss.) Milano: Università degli Studi di Milano – Bicocca.
- Bollens, S (2001) City and soul Sarajevo, Johannesburg, Jerusalem, Nicosia, *City*, 5, 169–87
- Bollens, S (2007). *Cities, Nationalism and Democratization*, USA: Routledge
- Borelli, C. (2012) La ciudad post-traumática Marijin Dvor y el monte Trebević, dos espacios urbanos en transición en Sarajevo, PhD University of Barcelona, 375p.
- Carreras, C. and Moreno, S. (2007) Los procesos de modernización en Sarajevo: la incierta dirección de la flecha del tiempo. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense de Madrid* 27, 29–44.
- Markowitz, F (2010) *Sarajevo: A Bosnian Kaleidoscope*. Urbana: University of Illinois Press.
- Robinson, G. Engelstoft, S. et Pobric, A. (2001). “Remaking Sarajevo. Bosnian nationalism after the Dayton Accord”. *Political Geography*, 20, 957-980.
- Stefansson, A. (2007) Urban Exile: Locals, Newcomers and the Cultural Transformation of Sarajevo, in: Bougarel, X., Helms, E. and Duijzings G. (eds.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, Aldershot: Ashgate, pp. 59-77.
- Žuljić, V., Čengiđ, N. and Čakarić (2015) Sarajevo Metropolita. Model Razvoja, Sarajevo: Acta Architectonica et Urbanistica